

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN TÜRKİYE-ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ

(TURKEY-ARMENIAN PROTOCOLS IN
TERMS OF INTERNATIONAL LAW)

Doç. Dr. İbrahim KAYA
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
kayai@hotmail.com

Özet: 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller imzalanmış ve bu protokollerle ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Makalede söz konusu protokoller uluslararası hukuk açısından değerlendirilecek, bu değerlendirme yapılırken, hem uluslararası hukukun usule ilişkin kuralları hem de esasa ilişkin kuralları dikkate alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Protokoller

Abstract: On 10 October 2009, protocols were signed between Turkey and Armenia in Zurich and it was aimed to normalize and develop relations through these protocols. The article evaluates the protocols from the point of international law and during this evaluation, both the rules related to the method and to the principles of international law will be taken into consideration.

Key Words: Turkey, Armenia, Protocols

Giriş

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında “Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol” ve “İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” başlıklı iki uluslararası antlaşma metni imzalanmıştır.¹ Bunların temelinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıklarının 22 Nisan 2009'da yaptıkları ortak açıklama yatmaktadır. Söz konusu açıklama şu şekildedir:

“Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler.

¹ Protokollerin resmi metinleri için bkz. mfa.gov.tr.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.”²

Buradan anlaşılan, hem Türkiye hem de Ermenistan devletleri ilişkilerini önce normalleştirmek ve akabinde geliştirmek için bir süreç başlatmışlardır. İmzalanan protokoller de bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Protokoller dışında iki ülke arasında siyasi, ticari, sosyal, ekonomik ve hatta askeri ilişkilerin geliştirilmesi sürecin başka unsurlarını teşkil edebilir.

Bu çalışmanın amacı imzalanan iki protokolü uluslararası hukuk açısından değerlendirmektir. Bu yapılırken hem uluslararası hukukun usule ilişkin kuralları hem de esasa ilişkin kuralları dikkate alınacaktır. Uluslararası antlaşmalar hukuku kuralları başta olmak üzere uluslararası hukukun protokollere uygulanabilecek kurallarının saptanması ve bunlar ışığında protokollerin incelenmesi burada gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Burada uluslararası hukuk temel alınmakla birlikte, uluslararası hukuk tarafından dikkate alındığı müddetçe ulusal hukuklara da değinilecektir.³

Doğaldır ki, iki devlet arasında uluslararası antlaşma akdedip etmeme devletlerin vereceği siyasal kararlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Çalışma uluslararası hukuk boyutuyla sınırlı olduğundan siyasal kararın yerindeliği ve sonuçları bu çalışma kapsamı dışındadır.

Protokollerde Süreç ve Usul

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde ifade edildiği gibi uluslararası antlaşmalar, uluslararası hukukun bağlayıcı kurallarının doğduğu üç kaynaktan birisidir. Uluslararası antlaşmaların yapılmasında rıza (consent) esası geçerlidir ve devletler bir antlaşmaya taraf olup olmama hususunda tamamıyla özgür iradelerine göre karar verirler.⁴

2 No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması. www.mfa.gov.tr.

3 Antlaşmalar hukuku için bkz. Ian M. Sinclair, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, Manchester University Press, Manchester, 1973.

4 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 55.

Devletlerarasında akdedilen yazılı antlaşmaların yapılışına, bağlayıcı hale gelmesine, yürürlüğe girmesine, değiştirilmesine ve sona erdirilmesine ilişkin hükümlerin çoğunluğu, 1969 yılında kabul edilen ve 1980 yılında yürürlüğe girmiş olan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi(VAHS)'nde bulunabilir. Buna göre antlaşma; “İster tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine) mahsus ismi ne olursa olsun, devletlerarasında yazılı şekilde akdedilmiş ve milletlerarası hukuka tabi olan milletlerarası anlaşma” demektir.⁵ Buradan anlaşılacak antlaşmanın nasıl adlandırıldığına önemi bulunmadığıdır. Nitekim sözleşme, konvansiyon, protokol, statü gibi değişik adlandırmalar Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne tabi olma bakımından önem arz etmemektedir. Söz konusu protokoller de Türkiye ve Ermenistan devletleri arasında yapıldığından, yazılı olarak gerçekleştiğinden dolayı VAHS hükümlerine tabidir.

İlgili protokollerde iki devlet söz konusu olduğundan bunlar iki yanlı (bilateral) antlaşma hükmündedir. Arabulucu rolü oynamış bulunan İsviçre ve imza töreninde bulunan diğer devletler protokollere taraf değildir. İkili antlaşmalar ilgili iki taraf devletin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulan ve bu iki devletin taraf oldukları antlaşmalardır. İstisnai olarak iki devlet arasında yapılan bir antlaşma üçüncü bir devlet lehine düzenlemeler içeriyorsa ve bu devletin de itirazı yoksa bu antlaşma üçüncü devletlere de uygulanabilir.

Uluslararası antlaşmalar bir takım kurallara göre yapılır. Uluslararası antlaşmaların yapılışından kasıt, antlaşma metninin içeriğinin hazırlanması ve antlaşmanın içeriğinin kesinleştirilmesidir. Diğer aşamalarında olduğu gibi uluslararası antlaşmaların yapılış aşamasında da uyulması gereken temel nitelikli uluslararası hukuk kuralları mevcuttur. Yapılışa ilişkin ilk husus yetki konusuna ilişkindir. Herhangi bir yetki belgesine ihtiyaç duymadan bu yetkiye zaten sahip olduğu kabul edilen kişiler olarak devlet başkanları, hükümet başkanları (başbakanlar) ve dışişleri bakanları antlaşma yapmaya yetkilidir.⁶ Nitekim söz konusu protokoller de iki ülkenin dış işleri bakanları, Ahmet Davutoğlu ve Edward Nalbantyan tarafından imzalanmıştır.

Uluslararası antlaşmaların yapılışına ilişkin uluslararası hukukun temel bir prensibi de uluslararası antlaşma yapmanın yöntemine ilişkindir. Bu prensip, uluslararası antlaşma yapma yönteminde serbestlik ilkesini öngörmektedir. Bu prensip gereği devletler istedikleri bir antlaşma yapma yöntemini seçebilirler. En çok uygulanan yöntem görüşme yöntemidir. Görüşmeler, yukarıda belirtilen yetkili temsilciler

Uluslararası antlaşmaların yapılışından kasıt, antlaşma metninin içeriğinin hazırlanması ve antlaşmanın içeriğinin kesinleştirilmesidir.

5 Madde 2(1)(a).

6 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 56.

vasıtası ile yüz yüze ya da yazışmalar yolu ile yapılmaktadır. Kimi zaman görüşmelere başka devletler de katılabilir. Bu durumda dostça girişim ve arabuluculuktan bahsetmek mümkündür.

Teknik olarak dostça girişim, üçüncü bir tarafın uyuşmazlığa taraf olan devletleri görüşmelere başlamaları hususunda çaba sarf etmesi anlamına gelirken, arabuluculuk başlayan bir görüşme sürecinde üçüncü tarafın görüşme sürecine aktif katılımını ifade eder.⁷ Üçüncü taraf, bir devlet olabileceği gibi, herhangi bir gerçek kişi ya da uluslararası bir örgüt olabilir. Dostça girişimde üçüncü tarafın rolü görüşmelere başlamak için taraflara davette bulunma, gerektiğinde toplantı mekânını, ulaşımı ve konaklamayı ayarlama gibi lojistik destek sağlamakla sınırlı olmalıdır. Üçüncü taraf uyuşmazlığın özüne ilişkin konulara dahil olmamalıdır. Arabuluculukta ise bir adım öteye geçerek üçüncü taraf uyuşmazlığın özüne ilişkin konuların çözümü için de çaba sarf eder, kimi zaman kendisi de çözüm önerilerinde bulunur ve tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Dostça girişimde bulunanın görüşmelere katılmaması teknik olarak doğrudur.⁸

Bununla birlikte ikisi arasındaki çizgi her zaman net olamamaktadır. Türkiye ve Ermenistan'ın üzerinde uzlaştığı protokoller İsviçre'nin arabuluculuğunda hazırlanmıştır.⁹ Bunların içeriğine arabulucunun ne kadar dahil olduğuna ilişkin bilgi kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Dostça girişim ve arabuluculuğa ilişkin ayrıntılı düzenlemeler 1899 ve 1907 La Hey Konvansiyonlarında bulunmaktadır.¹⁰ Taraflar arasında düşmanlık ortaya çıktığı durumlarda bile üçüncü devletler dostça çözüm ve arabuluculuk önerilerini taraflara iletebileceklerdir. Böyle bir teklif dostane olmayan bir tavır olarak algılanmayacaktır.¹¹ İfade etmek gerekir ki bu iki uyuşmazlık çözüm yolu bağlayıcı değildir ve tarafların rızası esastır.¹²

Yetki belgesine ihtiyaç duymayan iki dışişleri bakanının İsviçre'nin arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler neticesinde imzaladıkları antlaşma metinleri kesinleşmiştir. Antlaşma metninin içeriğinin kesinleşmesine ilişkin ilgili uluslararası hukuk prensibinin ise, yine serbestlik olduğu kabul edilebilir. Uluslararası hukuk açısından bir uluslararası antlaşma metninin kesin olduğu an, şayet taraflar başka bir yöntem öngörmemişler ise, tarafların metnin altına imzalarını attıkları andır. Ancak taraflar, metnin kesinleştirilmesi için imza dışında başka yöntemler (örneğin paraf) öngörebilirler.¹³

7 Malcolm N. Shaw, *International Law*, 6. baskı, CUP, Cambridge, s. 1018.

8 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, ss. 310-11.

9 Dış İşleri Bakanlığı basın açıklaması No: 56, 22 Nisan 2009.

10 Ayrıntılar için bakınız, Enver Bozkurt, et al, *Devletler Hukuku*, 4. baskı, Asil, Ankara, 2004, ss. 231-234.

11 Madde. 3.

12 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan, Ankara, ss. 449-451.

13 Paraf, temsilcinin kullandığı özel işaret, örneğin isim ve soy isminin baş harflerinden oluşan kısa imza gibi yazılı işaretlerdir. Bir başka deyişle, yalnız adın veya ad ve soyadın baş harfleriyle atılan kısa imzadır.

İmza ya da başka bir yöntemle metnin kesinleşmesinin en önemli sonucu, tarafların, bu metni artık değiştirmeyecekleri ve antlaşmanın amaçlarına zarar verecek türden eylem ve işlemlerden kaçınmaları gereğidir. İmza, metnin artık o hali ile üzerinde anlaşılacak metin olduğunun ve artık taraflardan birisi tarafından tek başına değiştirilemeyeceğinin hukuksal kanıtıdır. Ancak, unutulmaması gerekir ki, metnin kesinleşmesi, o antlaşmanın taraflar için bağlayıcı hale geldiğini göstermez. Bir antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için başka işlemlere daha ihtiyaç vardır. İmzalanmış antlaşma bağlayıcı olmasa da taraflar antlaşmanın amaçlarına zarar verecek türden eylem ve işlemlerden kaçınmak durumundadırlar.

Protokol metinleri imza ile kesinleşmiş ancak bağlayıcı hale gelememiştir. Uluslararası hukuk kurallarına göre, uluslararası bir antlaşmanın taraflar için bağlayıcı (uyulması zorunlu) bir nitelik kazanabilmesi için devletler herhangi bir yöntemi seçmekte serbesttirler. İlk olarak devletler, bu serbestliğin bir gereği olarak, bir uluslararası antlaşmayı bağlayıcı kılmak için basit bazı usuller tercih edebilirler. Bunlardan ilki, antlaşmanın taraflarının antlaşma metninin imza (signature) ile bağlayıcılık kazanacağını belirlemeleri olabilir. Bir antlaşma metninin imza ile bağlayıcılık kazanması taraflarca öngörülmüş ise başka bir işleme gerek kalmadan antlaşma bağlayıcılık kazanır. Benzeri bir başka basit usul mektup, belge ya da nota değişimi (teati) olabilir ve bu yöntemlerle de bir uluslararası antlaşma taraflarca bağlayıcı kılınabilir. Bu yöntemle basit usul ile bağlayıcılık kazanma denir. Ancak bu türden basit usuller taraflarca öngörülmemiş ve antlaşmanın taraflar için bağlayıcı yani uyulması zorunlu bir nitelik kazanabilmesi için daha karmaşık yöntemler öngörülmüş olabilir.¹⁴

Ancak, unutulmaması gerekir ki, metnin kesinleşmesi, o antlaşmanın taraflar için bağlayıcı hale geldiğini göstermez.

Uygulamada devletlerin çoğunluğu, kendi iç hukuklarına göre, antlaşma ile bağlanma yöntemlerini belirlemişlerdir. Bir başka deyişle bir devletin bir antlaşma ile bağlı olabilmesi için, o antlaşma metninin imzalanmasının ötesinde kendi iç hukuk düzenlerinde başka bazı işlemlerin daha yapılmasını gerekli kılabilirler. Bu işlemlere genel olarak “onaylama” (ratification) denmektedir. Gerek Türkiye gerekse Ermenistan açısından söz konusu protokoller yasama organlarının onayına sunulacaktır. Ayrıca Ermenistan anayasasına göre protokollerin bu devletin anayasasına uygunluğu anayasa mahkemesince yapılacaktır. Geline aşamada hem Ermenistan hem de Türkiye onay için protokolleri kendi parlamentolarına sevk etmişler ancak bilahare Ermenistan tarafı, Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin protokollerin anayasaya uygunluğunu belirtmiş olmasına rağmen, protokolleri yasama organından geri çekmiştir.

14 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 60.

Bir antlaşmanın bağlayıcı hale gelmesi onun uygulanmaya başlanacağı anlamına gelmez. Bir antlaşmanın hüküm doğurması yani uygulanmaya başlanması için yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için ise antlaşmanın onaylandıktan sonra başka bazı işlemlerin daha yapılması gerekmektedir. Bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için hem uluslararası hukukun öngördüğü hem de ulusal hukuk düzenlerinin öngördüğü bazı işlemlerin yapılması gerekir. Uluslararası hukuk açısından bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için, bütün tarafların antlaşma ile bağlı hale gelmesi ve bunu karşı taraflara bildirmesi gerekir. Dolayısı ile, aksi öngörülmedikçe, ikili antlaşmalarda taraflardan sadece birisinin, çok taraflı antlaşmalarda ise taraflardan yalnızca bir kısmının antlaşma ile bağlı hale gelmesi ve bunu bildirmeleri, antlaşmanın hüküm doğurması için yeterli değildir. İkili antlaşmalarda her iki tarafın da bağlanma işlemlerini yaparak karşı tarafa resmen bildirmeleri gerekir.¹⁵ Protokol hükümlerine göre iki protokol aynı gün onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Bu esas kural olmakla birlikte İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'e eklenen bir zaman çizelgesi ile spesifik konuların uygulanmaya konulması için ayrı bir takvim de belirlenmiştir.

Devletler antlaşma dili olarak istedikleri bir dili seçebilirler. Antlaşmanın yorumunda esas alınacak dil, antlaşma metninin yazılması için seçilen dil olacaktır. Tek bir antlaşma için birden fazla dil orijinal (authentic) antlaşma dili olarak seçilebilir. Her iki protokol de Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanan iki nüshanın orijinal olarak imzalanacağını hükme bağlamaktadır. Bununla birlikte uyumsuzluk halinde İngilizce dilinde hazırlanan nüsha esas alınacaktır.

Devletler, uluslararası antlaşma hükümlerinden bir kısmının kendileri için uygulanamayacağını belirtebilirler. Bu durum çekince koymak olarak adlandırılır. Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çekinceyi "nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin, Devletin bir antlaşmayı imzalarken, onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya antlaşmaya katılırken, bazı antlaşma hükümlerinin hukuki etkisini kendisi bakımından ihraç etmek veya değiştirmek için yaptığı tek taraflı bir beyan" olarak tanımlamıştır.¹⁶ Kural olarak iki antlaşmalarda çekince olmaz. Dolayısıyla protokollere ne Türkiye'nin ne de Ermenistan'ın çekince koymasına müsaade edilmiştir.

İçerik Bakımından Protokoller

Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol bir sayfalık bir içerikten ve bir cümlelik işlem (operative-uygulama) paragrafından oluşmaktadır. Bu paragraf

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Madde 2 (1) (d).

tarafının “1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda” anlaşıklarını belirtmektedir.

Diplomatik ilişkiler 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi uyarınca gerçekleşmektedir. Sözleşme, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin teknik yönünü düzenlemektedir. İlişkilerin kurulup kurulmamasına karar vermek ise iki tarafın karşılıklı rızasıyla gerçekleşecek siyasi bir konudur.¹⁷ Uluslararası hukukta diplomatik ilişki kurma zorunluluğu bulunmamasıyla birlikte iki komşu ülke arasında diplomatik ilişki bulunmaması çok ender rastlanan ‘anormal’ bir durumdur.

Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra Ermenistan’ı tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Bununla birlikte Karabağ savaşından dolayı diplomatik ilişki kurulamamıştır. Savaş durumunda bile diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi mümkündür. Türkiye, Ermenistan’ın bağımsızlık bildirisinde Türkiye’nin doğu bölgeleri için kullanılan “Batı Ermenistan” tabiri ve Ermenistan anayasasında bildiriye yapılan atıf nedeniyle diplomatik ilişki kurmaya yanaşmamaktadır.¹⁸

İşlem paragrafı dışındaki bölüm uzunca bir giriş (preamble-dibace) ve birer cümlelik yürürlük ve orijinal diller hususundaki hükümlerden oluşmaktadır. Bu protokol, diğer protokolle aynı gün ve onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanan protokol, uyuşmazlık halinde İngilizce nüshasına göre yorumlanacaktır.

Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol’de en çok dikkat çeken husus çok uzun bir giriş bölümüne sahip olmasıdır. Burada esasen iki devlet arasındaki ilişkilerin üzerine inşa edilmesi gereken prensipler sayılmıştır. Bunlar arasında BM Şartı’nın, Helsinki Nihai bildirisinin ve Paris Şartı’nın teyidi, iyi komşuluk, eşitlik, egemenlik, iç işlerine saygı, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, güç kullanma ve güç kullanma tehdidinden kaçınma, uyuşmazlıkların barışçı çözümü, insan haklarına saygı, terörizmin, şiddetin ve aşırıcılığın kınanmasının öne çıktığı söylenebilir. Ancak ifade etmek gerekir ki, bu ilkeler sadece iki devlet arasındaki ilişkilerde değil tarafların tüm bölgesel ve uluslararası ilişkilerinde de uygulanacaktır.

Diplomatik ilişkiler 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi uyarınca gerçekleşmektedir. Sözleşme, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin teknik yönünü düzenlemektedir.

17 Madde 2.

18 İbrahim Kaya, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleş(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler” içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, s. 224.

Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulamamasının bir nedeninin Ermenilerin Karabağ'daki saldırganlıkları olduğu hatırlandığında bu ilkelerin önemi daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte bu ilkeler Ermenistan tarafına somut bir yükümlülük getirmemektedir. Bu ilkelere göre bölgede bulunan bir devlet, örneğin Azerbaycan, ya da taraf devlet olarak Türkiye diplomatik ilişki kurmak için Ermenistan'dan talepte bulunma hakkına sahip değildir. Bu ilkeler bir çeşit iyi niyet bildirimidir. Söz konusu ilkeler protokolde yer almamış olsaydı bile tüm tarafların bunlara uyma yükümlülüğü uluslararası hukukta bulunmaktadır.

Uluslararası hukukta varlığı kabul edilen ancak içeriği çok tartışmalı olan self-determinasyon hakkına burada yer verilmemesi Ermeniler açısından Karabağ'da taviz verildiği şekliyle yorumlanabilir. Ayrıca burada belirtilen terörün, şiddetin ve aşırıcılığın kınanarak bunlarla mücadele gereği Karabağ'da Ermenilerin yaptıklarına bir atf olarak görülebilir.

Protokolün giriş bölümünde dikkat çeken başka bir husus da, aslında konu bununla ilgili olmasa da Türkiye-Ermenistan sınırının tanındığına atf yapılmasıdır. Bu konuda protokol “İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak teyid” edildiğinden bahsetmektedir. Protokol burada müphem davranmakta açıkça sınırın nereden geçtiğini belirtmediği gibi, sınırı tarif eden uluslararası antlaşmaların hangileri olduğunu da söylememektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, normal şartlarda ilgisiz görünebilecek bu iki konu, diplomatik ilişkilerin kurulması ile sınırın tanınması konuları, bu spesifik örnekte ilintilidir. Nitekim Karabağ savaşı Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulamamasının bir nedenini oluştururken, diğer neden Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde Türkiye'nin doğu bölgeleri için kullanılan “Batı Ermenistan” tabiri ve Ermenistan anayasasında bildiriye yapılan atf olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla diplomatik ilişki kurmaya engel olabilecek bu gerekçe de, diğeri gibi, üstü kapalı olarak burada ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, bu gerekçenin diplomatik ilişki kurulması önünde ciddi bir engel olduğu ikna edici gözükmemektedir. Nitekim Ermenistan'ın sınırı tanımadığı ve Türkiye'den toprak talep ettiği gerekçesi yerinde idiye Ermenistan'ın ilk başta Türkiye tarafından tanınması mümkün olmamalıydı.¹⁹ Sınırın saptanmasına ilişkin uluslararası antlaşmalar konusu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağından sınır tartışması konusunun hukuksallığına burada girilmeyecektir.

İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol asıl olarak iki sayfadır. Ayrıca bir sayfalık “Protokolün uygulanmasına ilişkin zaman çizelgesi ve unsurları” başlıklı bir belge protokole eklidir.

19 İbrahim Kaya, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleş(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler” içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, s. 225.

Diğer protokol giriş bölümünde bu protokole atıf yaparak başladığı gibi İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol de diğerine atıf yapmaktadır. Aslında aynı gün imzalanan bu iki protokolün yukarıda atıfta bulunulan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 2. maddesi kapsamında tek bir uluslararası antlaşma sayılması mümkündür. Taraflar hangi protokolda bulunursa bulunsun bir yükümlülüklerini ihlal ettiği takdirde tüm antlaşmayı ihlal etmiş sayılırlar ve karşı tarafın bir takım hakları söz konusu olur. Bu protokol de, diğer gibi, onay belgelerinin teatisini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

Bu protokolün giriş bölümünde de iki devlet arasındaki ilişkilerin üzerine inşa edilmesi gereken bir takım uluslararası hukuk kurallarına atıfta bulunulmakta ve diğer protokolda olduğu gibi üçüncü devletleri de ilgilendirecek şekilde “bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların” barışçıl ve hukuka uygun çözümünün esas olduğu belirtilmektedir.²⁰ Şüphe yoktur ki, bu bağlamda ele alınabilecek en önemli konu Karabağ konusudur. Ancak vurgulamak gerekir ki, hukukun bu genel kuralı somut uyuşmazlığa yönelik olarak Ermenistan’a açık bir yükümlülük, örneğin işgal altındaki reyonlardan derhal çekilme yükümlülüğü, getirmemektedir.

İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol üç işlem paragrafından oluşmaktadır. İki ay içerisinde ortak sınırın açılması²¹ ve aşağıdaki hususları gerçekleştirmeye yönelik hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonların kurulması:²²

- *Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi,*
- *İki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması,*
- *İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması,*
- *İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi,*
- *İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği*

20 İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol, Giriş bölümü, para. 6.

21 İşlem para. 1.

22 İşlem para. 3.

yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi,

- *İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli -Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi,*
- *İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması,*
- *Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi²³*

Burada iki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çok önemli unsurların bulunduğu görülmektedir. Bunlardan konsolosluk ilişkilerinin kurulması konusu ise esasen bu protokolden ziyade Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol'ün ilgi alanına daha çok girmektedir. Protokolde sözü edilen alt komisyonlar şunlardır:

- *Siyasi istişare alt komisyonu;*
- *Ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu;*
- *Hukuki konulara ilişkin alt komisyon;*
- *Bilim ve eğitim alt komisyonu;*
- *Ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu;*
- *Çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon;*
- *Tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon.*

Sonuncu sıradaki alt komisyon iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için çalışacak ve bu alt komisyon Türk, Ermeni, İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlardan oluşacaktır.²⁴

Alt komisyonlar arasında en çok dikkati çeken alt komisyon, belki de, tarihsel boyuta ilişkin olanıdır. Bu komisyonun Ermeni soykırım iddialarının bilimsel olarak

²³ İşlem para. 2.

²⁴ Protokolün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurları, 5. başlık.

araştırılıp tartışılacağı uluslararası bir platform olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁵

Protokolün ekine göre iki ay içerisinde sınır açılacak ve komisyonların çalışma kurallarını hazırlayacak komisyon oluşturulacaktır. Üç ay içerisinde de çalışma kuralları tamamlanarak Bakanlar tarafından onaylanacaktır. Onay işleminden sonra en geç bir ay içerisinde de alt komisyonlar çalışmaya başlayacaktır.

Sevr, Kars, Moskova Antlaşmaları ve Protokoller

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın yanı sıra bu ülkelerin müttefik güçleri sayılan Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır.²⁶ Yunanistan dışında taraflardan hiçbir tanesi bu antlaşmayı onaylamamıştır.²⁷

*Sevr Antlaşması Osmanlı
Parlamentosu tarafından
onaylanmadığı için
yürürlüğe girmemiştir.*

23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Osmanlı Devleti anayasası olan Kanuni Esasi'nin 7. maddesi uyarınca uluslararası antlaşma yapma (muahedat akdi) yetkisi padişahındır. Ancak 7. maddede 8 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikle "sulhe ve ticarete ve trek ve ilhakı araziye ve tebai Osmaniyenin hukuku asliye ve şahsiyetine taallûk eden ve Devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclisi Umumi'nin tasdiki şarttır" hükmü getirilerek barış antlaşmalarının yasama organının onayı ile yürürlüğe girebileceği hükme bağlanmıştır.²⁸ Sevr Antlaşması Osmanlı Parlamentosu tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir.

Sevr Antlaşması'nın 6. Bölümü (88-93. maddeleri) Ermenistan'la ilgili hükümleri içermektedir. 88. madde ile Türkiye'nin Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıyacağı öngörülmüştür. 89. madde Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde Ermenistan'la Türkiye arasındaki sınırın saptanması konusunu Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın hakemliğinde çözümlenmesini hükme bağlamıştır. ABD Başkanı'nın kararı uyarınca Osmanlı Devleti'nden Ermenistan'a toprak verildiği takdirde, Osmanlı Devleti buraları terk edecek ve verilen hakemlik kararı uyarınca sınırı tespit etmek için bir komisyon kurulacaktır.²⁹ Başkan Wilson bu illeri

25 Bkz. Protokollerin onaylanmasına ilişkin 20.10.2009 tarihli kanun tasarısı gerekçesi.

26 Metin için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 525.

27 İbrahim Kaya, "Ermeni Sorunu'nun Hukuksal Boyutları", içinde Ömer Engin Lütem *et al*, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, TEIMK-ERAREN, Ankara, 2003, s. 84.

28 Metin için bkz. anayasa.gen.tr.

29 Madde 90 ve 91.

Ermenistan'a bırakan kararını 22 Kasım 1920'de açıklamıştır. Bununla birlikte 2 Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusunun doğu cephesindeki başarıları üzerine Ermenistan'la Gümrü Antlaşması yapılmıştır.³⁰ Bu Antlaşma'nın 18. maddesi onay belgelerinin bir ay içerisinde Ankara'da teati edileceğini hükme bağlamış ancak Ermenistan'da Kızılordu'nun desteği ile yönetim değiştiğinden bu gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla Sevr Antlaşması gibi Gümrü Antlaşması da yürürlüğe konulmamıştır.

Bunların yerine Türkiye, Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti ile 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır.³¹ Bu Antlaşma'ya ilişkin onay belgeleri 22 Eylül 1921'de Kars'ta teati edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Moskova Antlaşması'nın 1. maddesi şöyledir:

“Bağıtlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış andlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtlı tanımamağı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiç bir uluslararası bağıtlı tanımamağı kabul eder. İşbu Andlaşmada yazılı 'Türkiye' terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır.”

Burada, Sevr Antlaşması gibi taraflara dayatılan antlaşmaların tanınmayacağı açıkça belirtilmektedir. 1. maddenin devamı bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını çizmektedir. Moskova Antlaşması ile çizilen sınır arazi üzerinde işaretlenmiş (*demarcation*) ve 1926 yılında bir Genel Protokol ile belirlenmiştir. 1967, 1973, 1979, 1980 ve 1982 yıllarında sınırın işaretlenmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunun en önemli nedeni 1973 yılında sınır üzerinde Arpaçay barajına ilişkin bir antlaşmanın yapılması ve burada su tutulması ile yeni işaretlemelere olan gereksinimdir. Moskova Antlaşması sonrası düzenlemeler göstermektedir ki her iki taraf devlet de, bu antlaşma hükümlerine sadık kalmışlar ve sınır konusunu tartışılır kılmamışlardır.

Moskova Antlaşması'nın 3. maddesi ile de tarafların, Nahçıvan'ın koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Moskova Antlaşması ile Sevr Antlaşması ve bunun Ermenistan'a ilişkin hükümlerinin geçersizliği hukuken teyit edilmiş olmaktadır. Lenin'in milliyetler ilkesinin bir uzantısı olarak Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Kafkasya

30 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 19.

31 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 32.

cumhuriyetleri arasında bu antlaşma benzeri yeni bir antlaşma yapılacağı öngörülmüştür. Nitekim aynı dönemde Kafkasya Cumhuriyetleri dışında Ukrayna ile de 2 Ocak 1922’de bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanmıştır.³²

13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri, Rusya Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinin de katılımıyla Kars Antlaşması’nı imzalamıştır.³³ 20. madde uyarınca onay belgeleri Erivan’da teati edilmiş ve aynı gün (11 Eylül 1922) yürürlüğe girmiştir. Kars Antlaşması’nın 1. maddesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Bağlı Tarafların ülkelerinin parçalarından bulunan topraklar üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanmış olan Hükümetler arasında kararlaştırılmış olup söz konusu topraklara ilişkin Antlaşmalar ile Üçüncü Hükümetler arasında yapılmış Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin Antlaşmaları geçersiz sayarlar. Moskova’da 16 Mart 1921 (1337) günü imza edilen Türk - Rus Antlaşması bu Madde hükmü nün dışında tutulmuştur.”

Moskova Antlaşması ile Sevr Antlaşması ve bunun Ermenistan’a ilişkin hükümlerinin geçersizliği hukuken teyit edilmiş olmaktadır.

Böylece Moskova Antlaşması dışındaki Kafkasya’ya ilişkin antlaşmalar, Sevr dahil, geçersiz ilan edilmiştir. Kars Antlaşması’nın 2. maddesinde, Moskova Antlaşması’na benzer şekilde, Ermenistan da dahil olmak üzere taraflar Türkiye Hükümetinin tanımadığı hiçbir antlaşmayı tanımamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Kars Antlaşmasının 5. maddesinde, Türkiye ile Ermenistan ve Azerbaycan söz konusu Antlaşmanın III sayılı ekinde belirtilen sınırlar içerisinde Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan’ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmaları hükmüne yer verilmiştir.

Ermenistan da Kars Antlaşması’yla Sevr Antlaşmasını tanımadığını kabul etmiştir. Bu husus, Antlaşmanın 4. maddesinde Türkiye’nin kuzey-doğu sınırı belirlenmek ve Ermenistan sınırı da kesinleştirilmek suretiyle teyit edilmiş, böylece bir kez daha Sevr Antlaşması’ndaki Ermenistan’a ilişkin düzenlemeler hükümsüz kalmıştır.

Konuya Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde bakıldığında, Sevr Antlaşması’nın tarafı olan Ermenistan’ın Lozan Barış Antlaşmasında taraflar arasında yer almadığı

32 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 64.

33 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 41.

görülmektedir. Lozan Barış Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın da tarafı olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat Sloven Devleti ile Türkiye arasında imzalanmıştır.³⁴ Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Sevr Antlaşmasının geçersiz sayılması ve Türkiye'nin kuzey-doğu sınırının belirlenmiş olması nedeniyle Ermenistan Lozan Barış Antlaşmasına taraf olamamıştır.

Hatırlatmak gerekir ki, Sevr Antlaşması onaylanmayarak hiçbir zaman yürürlüğe konulmamıştır. Bu nedenle Lozan Barış Antlaşması'nda doğrudan Sevr Antlaşması'nın hükümsüz kaldığına ilişkin bir madde bulunmamaktadır. Ancak, teorik tartışma açısından, Sevr Antlaşması yürürlüğe konulmuş olsaydı bile, aynı devletlerarasında aynı konuda yapılmış Lozan Antlaşması'nın Sevr Antlaşması'nı hükümsüz kıldığını söylemek mümkün olurdu. Nitekim Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 30. maddesinin ilgili bölümü şöyledir:

Aynı konu hakkında birbirini takip eden antlaşmaların uygulanması

1. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 103 üncü maddesi saklı kalmak üzere, aynı konuyla ilgili olarak ard arda yapılan antlaşmaların tarafları olan Devletlerin hakları ve yükümlülükleri, aşağıdaki paragrafa uygun şekilde tespit edilecektir.
2. Bir antlaşma, bir önceki veya sonraki antlaşmanın hükümlerine tabi olduğunu veya onlarla bağdaşmaz addedilemeyeceğini belirttiği zaman, o diğer antlaşmanın hükümleri üstündür.
3. Daha önceki bir antlaşmanın bütün tarafları aynı zamanda sonraki antlaşmaya da taraf olduğu fakat önceki antlaşma 59 uncu maddeye göre sona erdirilmediği veya yürürlüğü askıya alınmadığı zaman, daha önceki antlaşma sadece hükümlerinin sonraki antlaşmayla bağdaşması ölçüsünde uygulanır.
4. Sonraki antlaşmanın tarafları önceki antlaşmanın taraflarının tamamını kapsamadığı zaman:
 - a) her ikisine taraf olanlar arasında üçüncü paragrafta yer alan aynı kural uygulanır.
 - b) her iki antlaşmaya taraf olan bir Devletle sadece antlaşmaların birisine taraf olan bir devlet arasında, her iki Devletin tarafı oldukları antlaşma bunların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini yönetir.

³⁴ Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 75.

Aynı durum Ermenistan için de geçerlidir. Sevr Antlaşması yürürlüğe konulmuş olsaydı bile Moskova ve Kars antlaşmaları onu hükümsüz kılacaktı.

Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Protokoller çerçevesinde, uluslararası antlaşmalara yapılan genel atf kapsamında Moskova ve Kars Antlaşmalarının zikredildiği değerlendirilebilir. Sınırı tarif eden bu iki antlaşma dışında başka bir antlaşma bulunmadığı gibi kullanılan çoğul ifade de bu yorumu doğrulamaktadır.³⁵ Ayrıca Ermenistan'ın resmi olarak Kars Antlaşması'nı tanımadığına dair geçerli bir kanıt bulunmamaktadır. Nitekim, 1992'de Birleşmiş Milletlere üyelik konuşmasında Ermenistan Dışişleri Bakanı Ermenistan'ın politikalarının hiçbir devlete karşı yönelik olmadığını ve ülke bütünlüğü ilkesini desteklediklerini ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca, 1 Ekim 2009'da Ermenistan Cumhurbaşkanı da yaptığı bir açıklamada SSCB'nin Kars Anlaşması'nı beş kez tanıdığını ve Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldığında Ermenistan'ın, yukarıda değinildiği üzere, Sovyetler Birliği'nin imzaladığı antlaşmalara riayet etmeyi taahhüt ettiğini beyan etmiştir.³⁷

Kimi zaman Moskova ve Kars antlaşmalarının geçersizliğine ilişkin olarak şartlarda köklü değişiklik, tescil ve halefiyet hususlarına gönderme yapılmaktadır. Kısaca bu konulara da değinmek yerinde olacaktır.

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin şartlarda köklü değişiklik (rebus sic stantibus) başlıklı 62. maddesinin 2(a) paragrafı, bir antlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi halinde şartlarda meydana gelen esaslı değişik hükmüne antlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için başvurulamayacağını öngörmektedir. Kars Antlaşması Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında sınır belirleyen bir antlaşma olduğundan, şartların esaslı şekilde değiştiği iddiasına dayanılsa bile, Kars Antlaşması'nın geçersizliğini öne sürmek mümkün değildir. Buna ek olarak, hatta, Ermenistan'ın Kars Antlaşması'ndan çekilmek veya sona erdirmek yöntemlerine dahi başvurusu söz konusu olamaz.³⁸

Uluslararası antlaşmaların tescili günümüzde Birleşmiş Milletler Şartı'nın 102. maddesi uyarınca yapılmaktadır. Tescil koşulu antlaşmanın geçerliliğini etkilememekle birlikte, bu madde uyarınca tescil yapılmayan antlaşmaların BM önünde ileri sürülebilmesi mümkün değildir.³⁹ Milletler Cemiyeti döneminde de bu örgütün kurucu antlaşmasına göre tescil yükümlülüğü bulunmaktaydı. 18. madde şunu öngörmektedir:

35 İbrahim Kaya, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalle(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler" içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, ss. 225-226.

36 A/46/847, S/23405 17 January 1992.

37 1 Ekim 2009, Armanews.

38 İbrahim Kaya, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalle(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler" içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, ss. 226-7.

39 Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Seventh ed., Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 617.

“Cemiyet üyelerinin bundan böyle yapacağı bütün antlaşmalar veya (gireceği) milletlerarası angajmanlar derhal Sekreterliğe tescil edilecektir ve mümkün olan en kısa sürede Sekreterlikçe yayınlanacaktır. Tescil edilinceye kadar, bu gibi hiçbir antlaşma veya angajman bağlayıcı olmayacaktır.”

Buna göre üye devletler arasında yapılan ancak Milletler Cemiyeti'ne tescil edilmeyen antlaşmalar bağlayıcı olmayacaktır. Bununla birlikte Güney Batı Afrika davalarında ortaya çıkmıştır ki, tescil dışında antlaşmanın varlığı başka şekillerde duyurulmuşsa buna dayanarak hak iddiasında bulunmak mümkündür.⁴⁰

Bugünkü Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nin ardılı olmadığı ve anılan devlet tarafından imzalanmış olan bir antlaşmanın kendisini bağlamadığı iddiası da hukuki dayanaktan yoksundur.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur. Dolayısıyla daha önce yaptığı Moskova ve Kars antlaşmalarını, üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'ne tescil ettirebilme imkânı olmamıştır. 18. maddede geçen yükümlülüğün sadece üye devletler için geçerli olabileceği kabul edilebilir. Üye olmayan devletleri bu tür bir yükümlülük altına sokmak mümkün değildir. ABD, kurucu antlaşmayı imzalamasına rağmen hiçbir zaman Cemiyet'e üye olmamıştır. Kars Antlaşması'nın taraflarından

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da Milletler Cemiyeti'ne üye olmamıştır. Sovyetler Birliği 1934 yılında üye olmuş ancak 1939'da üyelikten ihraç edilmiştir. Bu durumda Moskova ve Kars antlaşmalarının tescil açısından geçersizliği ileri sürülemez.

Bugünkü Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nin ardılı olmadığı ve anılan devlet tarafından imzalanmış olan bir antlaşmanın kendisini bağlamadığı iddiası da hukuki dayanaktan yoksundur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında tüm Sovyet Cumhuriyetleri bu Birliğin ardılı olmuşlardır. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği tarafından imzalanan antlaşmaların kendisi bakımından geçerli olduğunu BM'ye bildirmiş ve böylece BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak yer almıştır.

Antlaşmalara ardıllık konusu 1978'de imzalanan ve 1996'da yürürlüğe giren Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olması Sözleşmesi ile düzenlenmektedir. Bu Sözleşme'nin 34. maddesine göre bir devletten ayrılma yoluyla oluşan yeni bir ya da birkaç devlet durumunda, önceki devlet ülkesinin tümü için yürürlükte olan bir antlaşma sonraki devletlerin her birini ve önceki devlet ülkesinin bir bölümü için yürürlükte olan her antlaşma yalnızca bu ülke parçası üzerinde kurulan sonraki devleti ilke olarak bağlamaktadır. Ayrıca söz konusu Sözleşme'nin 11. maddesinde, bir antlaşma ile çizilen sınırların ve sınır antlaşmalarından doğan hak ve

40 South West Africa cases, ICJ Reports (1962).

yükümlülüklerin devletlerin ardıl olmaları ile değişmeyeceği kabul edilmektedir. 12. madde ile de devletlerin ardıl olmalarının, antlaşmalarla oluşturulan ve bir devlet ülkesine ilişkin olarak bir ya da birçok devlet lehine birtakım haklar yaratan ülkesel rejimleri de, ilke olarak değiştirmeyeceği öngörülmektedir. Dolayısıyla Ermenistan, bugün dört ülke arasında sınırları belirleyen Moskova ve Kars antlaşmaları hükümleriyle bağlıdır. Nitekim Kars Antlaşması'nın Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında sınırları belirleyen ülkesel rejime ilişkin olduğundan dolayı geçerliliği konusunda bir tereddüt bulunmadığı gibi bu antlaşmayı sona erdirmek veya antlaşmadan çekilmek de uluslararası hukuk normları çerçevesinde mümkün görünmemektedir.

Protokoller ve Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı

Devletlerin bir antlaşma ile bağlı olabilmesi için, o antlaşma metninin imzalanmasının ötesinde kendi iç hukuk düzenlerinde başka bazı işlemlerin daha yapılmasının gerekli kılınabileceği daha önce belirtilmişti. Onay işlemi olarak adlandırılan bu işlem çeşitli iç hukuk mekanizmalarına tabidir. Türkiye'de anayasanın 90. maddesiyle bu konu düzenlenmiştir. Buna göre, ilke olarak, uluslararası antlaşmalar TBMM'nin antlaşmanın onaylanmasını bir kanun ile uygun bulması üzerine cumhurbaşkanı tarafından onaylanır. Uluslararası antlaşmalar kanun hükmündedir, bunların anayasaya aykırılığı ileri sürülemez. Ermenistan için de durum Ermenistan Anayasasının 6. maddesinin ilgili bölümü tarafından şu şekilde düzenlenmiştir:

“Ermenistan Anayasası üstün hukuki güce sahiptir ve hükümleri doğrudan uygulanabilir. Anayasayla çelişen yasaların ve diğer hukuki normların yasal bir etkisi yoktur. Onaylanmış olan uluslararası antlaşmalar Ermenistan Cumhuriyeti yasal sisteminin unsurlarıdır. Bu antlaşmalarda, Ermenistan yasalarında yer alan normlardan farklı normlar bulunması halinde Antlaşmaların normları geçerlidir. Anayasayla çelişen uluslararası antlaşmalar ancak Anayasa'da gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra onaylanabilir.”

Buradan anlaşılan Ermenistan anayasası açısından antlaşma hükümleri, yasaların üzerinde ancak anayasa hükümlerinin altında bir konuma sahiptir. Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş kanununun 24. maddesine göre devletlerarasındaki uluslararası antlaşmalar (interstate international treaties) yasama organının onayına tabidir. Anayasanın 100. maddesinin ikinci paragrafı Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin bir uluslararası antlaşmanın onaylanması öncesinde, bu antlaşmayla altına girilen yükümlülüklerin anayasaya uygun olup olmadığı hususunda karar vereceğini hükme bağlamaktadır. 102. madde uyarınca da Anayasa Mahkemesi

kararları yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer ve bunlar nihaidir, bunlara karşı başka bir merciye başvurulamaz. Anayasa Mahkemesi kararları, mahkemenin kuruluş kanununun 61. maddesinin 5. paragrafına göre, tüm devlet ve yerel yönetim birimleri için bağlayıcıdır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi protokollerin anayasaya uygunluğunu denetlemiş ve bu husustaki kararını 12 Ocak 2010'da açıklamıştır.⁴¹ Anayasa mahkemesi 6 maddelik saptamalarda bulunmuş ve sonuçta protokollerin anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. 6 maddelik saptamalar kısmı esasen kararın gerekçelerini oluşturmaktadır. Sonuç kısmı protokollerin onaylanabilmesi için yeterli olsa da gerekçe kısmı uluslararası hukuka ilişkin görüşler içerdiğinden bunların incelenmesi yerinde olacaktır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi, kendisine yapılan başvuru kapsamında bu ülkenin iç hukuku kabul edilebilecek Anayasa, Anayasa Mahkemesi Kuruluş Kanunu ve Uluslararası Antlaşmalara ilişkin Kanun'a ek olarak Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerini de göz önüne alarak kararını vermiştir.

Anayasa Mahkemesi kararının gerekçe bölümünün birinci maddesinde Ermenistan, hukuku bakımından uluslararası antlaşma tanımlanarak, uluslararası bir antlaşmanın Ermenistan Ulusal Meclisi tarafından onaylanması gerekliliğine işaret edilmekte ve bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin onay süreci öncesinde uluslararası antlaşmaların anayasaya uygunluğuna karar vermesi gereğine işaret edilmektedir.

İkinci maddede, protokoller iki ayrı belge olmakla birlikte, düzenledikleri alanların birbiriyle bağlantılı ve tamamlayıcı unsurları içerdiği, karşılıklı atflarla birbirleriyle ilişkilendirildiği ve öngörülen yükümlülüklerin de ilintili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, protokollerin aynı gün birlikte imzalandığı ve yürürlüğe girişle ilgili hükümlerinin de bağlantılı olduğuna dikkat çekilerek ve iki ayrı belgede düzenlenmiş olmakla birlikte söz konusu protokollerin tek bir uluslararası antlaşma mahiyetinde olduğuna hükmedilmektedir. Bu bağlamda VAHS'nin yukarıda anılan 2(1) maddesine atıfta bulunmaktadır.

Üçüncü maddede iki protokolde yer alan yükümlülüklerle yer verilerek bu yükümlülüklerin birbiriyle olan bağlantısı öne çıkarılmakta ve protokollerden biri olmadan diğerinin onaylanamayacağı ve yürürlüğe giremeyeceği kaydedilmektedir. Yüklenimler bağlamında yukarıda açıklanan işlem paragraflarında tarafların mutabık kaldığı hususlar sayılmıştır. Ayrıca protokollere eklenen zaman çizelgesinin de protokollerin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiştir.

41 Karar metni için bkz. www.concourt.am.

Dördüncü madde bu tespitlerin ardından mahkemenin kendi pozisyonunun (bakış açısının) açıklandığı kısımdır. 4(a) maddesi ile protokollerle Türkiye ve Ermenistan'ın karşılıklı olarak yükümlülük (mutual obligations) altına girdiği ifade edilmekte ve protokollerin sadece ve münhasıran ikili uluslararası niteliğe (exclusively of a bilateral interstate nature) sahip olduğu belirtilerek üçüncü taraflarla veya imzacıların üçüncü taraflarla olan ilişkileri açısından bir bağlantılarının olmadığı belirtilmektedir. Buradan anlaşılan protokollerin Azerbaycan lehine bir düzenleme içermesinin kabul edilemeyeceği hususudur.

Kararın 4(b) maddesinde protokollerin giriş bölümlerinde yer alan konuların genel kabul gören bir takım ifadeler olduğu bunların ancak üzerinde anlaşılan somut yükümlülükleri yerine getirmede mutabık kalınırken dikkate alınacağı belirtilmektedir. Protokoller kapsamında üstlenilen somut yükümlülüklerden ikisinin “diplomatik ilişkilerin kurulması” ve “ortak sınırın açılması” olduğuna ve bunların birbiriyle olan bağlantısına değinilerek, protokollerde yer alan diğer yükümlülüklerin ancak bu iki yükümlülüğün yerine getirilmesi halinde uluslararası hukuk bağlamında uygulama alanı bulabileceği ifade edilmektedir. Diplomatik ilişkilerin tesisi ve ortak sınırın açılmasının bu bağlamda ön şartlar (prerequisites) olduğu savunulmaktadır. Bu iki ön şartın kabulü, diğer yükümlülüklerin ikinci plana itildiğini gösterir.

4(c) maddesi uyuşmazlıkların çözülmesi konusunda protokollerin bir hüküm içermediğini savunmaktadır. Alt komisyonlar kastedilerek, taraflar arasında değişik alanlarda ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesinin farklı uluslararası antlaşmaların konusunu oluşturacağı ve bu kapsamda üstlenilecek yükümlülüklerin de Anayasa Mahkemesinin incelemesine tabi olacağı kaydedilmektedir. Buradan Ermenistan'ın tarih alt komisyonunun soykırım konusunu çözmekle görevlendirilmesini kabul etme yükümlülüğü altına girmediği şeklinde bir anlam çıkabilir.

Beşinci maddede İkili İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol hükümlerinin Ermenistan tarafından Anayasa'nın giriş bölümüne ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. paragrafının gereklerine aykırı olarak yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağı kaydedilmektedir. Kararın 6. maddesinde ise, Ermenistan tarafından öngörülen yüklenimlerin üstlenilmesinin ve bu yükümlülüklerle ilişkin yasal ve kurumsal güvencelerin oluşturulmasının kararda öngörülen gerekler ile Ermenistan Anayasası'nda öngörülen temel ilkelere uygun olmasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde “Osmanlı Türkiyesinde” ve “Batı Ermenistan'da” 1915 soykırımının uluslararası tanınması görevinin başarılması için Ermenistan'ın desteğinin sürdürülmesi amacından bahsedilmektedir. Bu yaklaşımın iki devlet arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve protokollerin yapılması amacını ortadan kaldırdığı değerlendirilebilir.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararında, sonuç olarak, protokollerin onaylanması uygun bulunmuş olsa da, kararın gerekçe kısmındaki yorumların uluslararası hukuk açısından yerinde olmadığı değerlendirilebilir. Nitekim VAHS 31 (1) maddesine göre “Bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır.” Antlaşma bir bütündür ve bu Sözleşme’ye göre yorum yapılırken antlaşmanın bütünü, girişi ve ekleri de kapsar.⁴² Böylece Anayasa Mahkemesi’nin diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılması yükümlülüklerini diğerlerine üstün tutması antlaşmanın bir bütün olarak algılanmadığını ortaya çıkarmaktadır. Antlaşma kapsamındaki yükümlülüklerin birbirine üstünlüğü gibi bir yorum uluslararası antlaşmaların

Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Gerekeçli Kararındaki yorumların, uluslararası hukuk açısından yerinde olmadığı değerlendirilebilir.

yapılması ve uygulanmasına ilişkin hukuk kurallarıyla uyumlu değildir. Unutmamak gerekir ki, uluslararası antlaşmalar, iç hukuktaki mukaveleler gibi, taraflar açısından karşılıklı hak ve yükümlülükler tespit etmektedirler. Anayasa Mahkemesi’nin yaptığı gibi sadece bir tarafın lehine gözükken hususları dikkate almak diğer tarafın haklarını göz ardı etmek antlaşma yapma mantığına aykırıdır. Açıktır ki, sadece belirli hususların uygulanması diğerlerinin “ayrılması”

VAHS 44. madde bağlamında “gayri adilane” bir uygulama teşkil eder ve buna diğer tarafın rıza göstermesi mümkün olmaz.

Protokolleri onaylama konumunda olan Ermenistan yasama organı ve uygulama konumunda olan hükümet Anayasa Mahkemesi kararıyla bağlıdır. Uluslararası hukuk ikili antlaşmalara çekince konulmasına müsaade etmeyeceği için var olan protokoller olduğu gibi onaylanabilecek ve uygulanabilecektir. Mahkeme kararı sadece Ermenistan’ın iç hukuki işi olarak görülmelidir. Bununla birlikte protokolleri uygulama konumunda olanların VAHS’nin “devletler tarafı oldukları uluslararası antlaşmaları iç hukuk hükümlerini gerekçe göstererek uygulamaktan kaçınmazlar” şeklindeki 27. maddesi uyarınca, protokollerin uygulanmasına ilişkin olarak Anayasa mahkemesince belirlenen ön şart ve sınırlamaların ileri sürülmesi uluslararası hukuk bağlamında mümkün olamayacaktır.

Ayrıca, Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararı ile VAHS’nin 18. maddesinde öngörülen, tarafların antlaşma yürürlüğe girmeden amaç ve hedefini ortadan kaldırmama yükümlülüğünün de ihlal ettiği değerlendirilebilir. Sonuçta uluslararası hukukun çok önemli, belki de tüm uluslararası hukukun üzerine inşa edilmiş bulunan, ahde vefa (pacta sunt servanda) kuralı ihlal edilmiş olmaktadır.

42 Madde 31 (2).

Sonuç

Türkiye ve Ermenistan iki protokol imzalamışlar, ancak bunlar hukuken bağlayıcı güç kazanamamıştır. Türkiye, protokolleri TBMM'ye sunmuş fakat bunlar onaylanmamıştır. Ermenistan ise önce bunları anayasa mahkemesi denetimine sunmuş, oradan gelen olumlu cevaba rağmen yasama organından geri çekmiştir.

Türkiye-Ermenistan protokolleri uluslararası hukukun antlaşmalar hukuku hükümlerine tabidir. Bu konudaki kurallar Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Buna göre uluslararası antlaşmalar iyi niyetle ve ahde vefa ilkesi gereği uygulanacaktır. Tarafların henüz yürürlüğe girmemiş bulunan antlaşmaların amaç ve hedefini ortadan kaldırmama yükümlülüğü bulunmaktadır. Ermenistan tarafının bunu ihlal ettiği söylenebilir.

Uluslararası antlaşmalar uzun müzakereler sonucu, kimi zaman da üçüncü tarafların dahil ile yapılır. Antlaşma metinleri genelde hiçbir tarafı tam anlamıyla tatmin etmez, ancak karşılıklı al-ver sürecinde taraflar kabul edilebilir bir düzlemde uzlaşabilir. Anlaşılan odur ki, Türkiye ve Ermenistan arasında, protokoller imzalanmış olsa bile, henüz üzerinde uzlaşılacak bir zemin ortaya çıkmamıştır.